

TRANSLATION

Теодор Адорно**До демократизації німецьких університетів****(переклад із німецької мови, анотація і примітки Віталія Брижніка)**Віталій Брижнік^{1*} ¹Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна*bryzhnik-@ukr.net**Анотація**

Цю роботу німецький соціальний філософ Теодор Адорно, представник критичної теорії суспільства, написав як промову 1959 року, коли минуло десять років після його повернення з еміграції до Західної Німеччини. У властивій собі манері неомарксистської критики освітньої системи Західної Німеччини Адорно критично зауважив динаміку процесу демократизації вищої школи та університетів цієї країни. На переконання філософа-неомарсиса, принципового ворога ідеології буржуазного суспільства, демократизація університетів у тій країні на своєму шляху стикається із серйозними завадами. А саме: обмеженість доступу до університетської освіти молоді з родин робітників, що означає недостатню соціальну відкритість університетів. Превалювання матеріального інтересу в освітянській роботі деяких викладачів, що вочевидь зумовлено пріоритетом матеріальних цінностей індустріального суспільства. Безумовна нестача в освітньому процесі особистої участі таких викладачів, освітянська діяльність яких визначена силою їхнього індивідуального духа. Переважна аполітичність тодішнього західнонімецького суспільства як посттоталітарного, як результат — пасивна відмова студента й університетського випускника брати участь у громадських справах.

Визначивши демократію як активну участь населення у громадських справах, Теодор Адорно визначив і завдання інтелектуала — освіченої людини, яка залучена до освітнього процесу в університеті. Таким завданням є пізнання інтелектуалом соціальних умов, які призводять до нестачі активного духа у процесі демократизації університетів, та роздуми про можливість відповідних змін. Завданням університетів Західної Німеччини як демократичної країни було названо освітню активізацію у випускників їхнього індивідуального духа як чинника такої діяльності, яка емансипована від впливу ідеології суспільства пристосування. Вищій школі належить засобом виховання зміцнювати у своїх учнів їхню критичну самосвідомість — важливу умову суспільної демократизації.

Вступ

Вираз «демократизація німецьких університетів» має кілька значень. Усі вони між собою пов'язані, але мусять стати розрізними, якщо їхньому переплетінню не належить віддзеркалитися в чистій плутанині. Загалом може бути: чи стала одного разу можливість навчатися демократичною, чи гарантований загальний доступ до вищих шкіл. Тоді: чи демократичні університети, відповідно до власного духа й структури. І зрештою: чи залишають університет академічні випускники налаштованими мислити демократично (*demokratisch gesonnen verlassen*); чи представляють вони демократичний потенціал майбутнього розвитку Німеччини. Про все це за кілька хвилин можна висловити лише деякі думки й переживання. Варто відмовитись од наукових доказів; не в останню чергу й тому, що питання, порушені ключовим словом демократизація німецьких університетів, до сьогодні емпірична соціологія освіти могла

Ключові слова:

демократизація, університети, освіта, випускник, індивідуальний дух, інтелектуал, суспільство, пристосування

Мова перекладу:

українська

Отримано:

16 травня 2022 р.

Прийнято:

11 червня 2022 р.

Опубліковано:

20 серпня 2022 р.

Цитування:

Адорно, Т. (2022). До демократизації німецьких університетів (В. Брижнік, пер. з нім.). *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*, 13, 154-159. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-154-159> (Оригінальну працю опубліковано у 1959 р.)

розглядати тільки фрагментарно. Навіть там, де наявні дослідження, вони являють собою радше пілотні студії, ніж надають чіткі відповіді.

Стосовно проблеми доступу, того, що традиційно зазначають як монополію на освіту: згідно з інституційними передумовами, тут змінилося [дещо] вирішальне та, безперечно, у демократичному сенсі. Економічне виснаження того самостійного вищого середнього прошарку, який аж до Першої світової війни фінансував навчання своїх синів, так само як і зростання попиту на науково кваліфіковані професійні сили, змусили провести таку демократизацію, навіть коли остання не була залучена до руху політичного розвитку. Деякі німецькі землі, такі як Гесен¹, упродовж років зберігали повну свободу академічного викладання, принаймні для громадян [своєї] землі; вимоги до навчання та стипендії [зараз] настільки перевищують те, що було звичним у кайзерівському Райху та Ваймарській республіці, що кількість перевертається на якість, а вимога, що була раніше винятком, стає нормою; зрештою, упровадження Моделі Гонефа² ратифікувало цей розвиток, хоча досі не були цілком вирішені всі пов'язані з цим проблеми, зокрема проблема добору. Але, не зважаючи на це, демократизація доступу до навчання об'єктивно має свої межі. Сьогодні, як і завжди, частка дітей робітників украй мала (5%), що цілком не відповідає частці робітників у загальній чисельності населення (приблизно 50%). Серед тих причин могли би припустити, що стосовно робітників ідеться ж не лише про оплату навчання, а часто й про необхідність замолоду заробляти гроші, яка неявна також і тоді, коли платити за навчання не потрібно. Принаймні притерті уявлення робітників могли бути спрямовані в цьому напрямку; також і недовіра до навчання як до буржуазної інституції могла відігравати свою роль; загалом, за відсутність дітей робітників в університеті співвідповідальними могли бути психологічні моменти, хоча, зрозуміло, насамперед варто було б шукати економічні мотиви. Додається, можливо, й те, що досвіди, завдяки яким властиво отримують освіту, контакт із роботами традиційної культури, часто занепадають уже в ранньому дитинстві. Питання про те, чи є хтось так звану освіченою людиною часто стає вирішеним задовго до того, як ця людина стикається з організованою освітою вищих шкіл та університетів. У цьому аспекті робітники ще й сьогодні, незважаючи на все так зване нівелювання, значною мірою виключені зі сфери освіти, або, принаймні, почувуються такими, тоді як представники дрібної буржуазії, для яких передумови аж ніяк не такі різні, ідентифікують себе з освітою й безперешкодно відвідують університети. Усе це тимчасові припущення. У Франкфуртському інституті соціальних досліджень³ виконують дослідження, яке обіцяє пролити деяке світло на цей сутнісний і складний комплекс; воно розглядає питання добору обдарованих учнів, що відбувається під час переходу від початкової школи до вищої.

Як відбувається те, що могли б назвати внутрішньою демократизацією вищих шкіл, — готує значні теоретичні проблеми. Цілком упевнено можна сказати, що старі розмови про університет як про цитадель реакції більше не відповідають дійсності. Він також не є притулком націонал-соціалізму. Якщо після Другої світової війни демократія загалом пустила в німецьке населення, як видається, глибше коріння, ніж після Першої світової війни; якщо її більше не підозрюють як наві'язану, але, після жахів тоталітарного панування й гітлерівської війни, у добу економічного піднесення вона стає позитивно

¹Гесен (нім. — Hessen) — федеральна земля, адміністративна одиниця Федеративної Республіки Німеччини. Рідне місто Адорно — Франкфурт-на-Майні — розташований у федеральній землі Гесен.

²Моделі Гонефа (Honnefer Modell) — соціальний проект фінансової підтримки студентів ФРН, яку вони отримували під час свого навчання в університеті. Моделі Гонефа відбулася як попередниця пізнішого «Федерального закону про допомогу в навчанні» (BAföG, 1971 р.). Ратифікована 1955 р. на конференції, що була проведена в місті Бад-Гонефі (адміністративна округа м. Кельна), офіційно започаткована в зимовий семестр 1957/58 рр.

³Франкфуртський інститут соціальних досліджень, або Інститут соціальних досліджень (нім. — Institut für Sozialforschung) при Франкфуртському університеті імені Й.В. Гете — офіційна назва науково-дослідницького закладу, що відбувся як організаційна основа критичної теорії суспільства (Франкфуртська школа). Робота Інституту соціальних досліджень була розпочата 1923 р., 1931 р. Інститут очолив Макс Горкгаймер, один з ідейних засновників Франкфуртської школи. Після відставки Горкгаймера, що сталася 1953 р., Інститут соціальних досліджень очолив Адорно.

відчутною, це віддзеркалюється також і в університетах. Антидемократичні тенденції неочевидні; якщо бракує палкої ідентифікації з демократією, цілком зрозуміло, що бракує також і палкої опозиції. Навіть традиціоналістські корпорації й спілки, які всі разом були ворожі Ваймарській республіці, не виказують жодної агресивності та ґрунтуються на Основному законі. Поодинокі праворадикальні організації могли б тут і там виявляти активність — напевно, вони не характерні духові університету, ані духові викладачів, ані духові студентів. За результатами дослідження, що було виконано Франкфуртським інститутом соціальних досліджень, свідомість належності до середнього прошарку, який занепадає і з яким, як і раніше, себе ідентифікують, звичайно зберігається серед не меншої [кількості людей]; у багатьох випадках зберігаються також й елітарні уявлення, маючи які люди з університетською освітою (Akademikern)⁴ за старим звичаєм зараховують себе до тієї еліти. Однак такі тенденції жодним чином не однозначні й не зламні. Їх збалансовує значно поширений, також і серед людей з університетською освітою (Akademiker), захист так званої академічної станової неясности. Вона могла мати деякий стосунок до того, що чимало сучасних людей з університетською освітою походять із неакадемічних прошарків. Загалом, такі уявлення, як уявлення про духовну людину, яка немов боронить себе від масового суспільства, що зминає, або уявлення про людину з університетською освітою як вищого, покликаного до керування типу, являють собою радше бліді післяобрази⁵ колись-то панівних схем, ніж те, що тієї миті володіє великою владою; залишається невиключеним, звичайно, й те, що серед даних силових констеляцій вони будуть енергійно реанімованими.

У внутрішній роботі німецьких університетів питання демократизації — це по суті питання авторитету. Давня прив'язаність студентів до авторитету, безсумнівно, розпадається у процесі уподібнення (Anähnelung) академічної суті до американських форм, які, ймовірно, належали б іманентній суспільній законності і в жодному разі не були б відкинуті як поверхнева американізація. Коли десять років тому я повернувся з Америки до Франкфуртського університету, там усе ще було достатньо студентів, які клацали підборами, розмовляючи зі своїм професором; сьогодні таке, мабуть, немислиме. Момент авторитету, мабуть, важко подумки усунути у ставленні того, хто навчається до того, хто навчає; але можуть сказати, що сьогодні функціональний авторитет тенденційно переважає особистий. У тому відбивається дуже помітне уподібнення вищої школи до професійно-технічної. Учитель вищої школи перетворюється з носія чеснот, чий ірраціональний вплив він часто використовує із задоволенням, на того, хто потрібні декому знання передає тим, хто їх ще не має, і за це він отримує платню. Взаємини обміну, що пронизують усі царини життя, не зупиняються також і перед університетами. Втім, якби могли повірити деяким опитуванням, німб університетського професора в Німеччині виявляється міцнішим, ніж можна було б очікувати від зміни його функції. До речі, також й академічним викладачам, які вивищують духовні рефлексії над фактичною інформацією, аж ніяк не бракує резонансу.

Але декому було б не варто так зненацька прирівнювати раціональність університетів, що прогресує, поєднану з нею демократизацію форм академічного викладання та життя вищих шкіл до справжнього процесу демократизації свідомости. Дух професійно-технічної школи, дух тих, хто йде до університету лише для того, аби здобути позитивне знання задля професії, і для кого давнє поняття освіти більше не може бути субстанційним, дух, якому також не дозволено свавільно пробудитись знову, — є однією зі складових пристосування до наявного. Опір духа тому, що нині відбулося, опір взаєминам, у яких він мусить шукати свою місцинку, слабшає пропорційно зростальній

⁴У німецькій мові слово Akademiker має значення людини з вищою (університетською) освітою. Можна зрозуміти, що Адорно тут натякає на духовну генезу високо освіченої людини, на її властивий інтелектуальний зв'язок з академічною, університетською спільнотою. Її ж соціальне походження має характер другорядного чинника. Отож, якщо в межах академічної спільноти відбувся занепад духовної сили, це, у свою чергу, негативно дається взнаки освітній активізації індивідуального духа людини з університетською освітою.

⁵Післяобраз — феномен зорового сприйняття. Його суть полягає в тому, що після тривалої зорової фіксації на якомусь об'єкті (наприклад, на джерелі яскравого світла), або після яскравого спалаху, людина продовжує бачити слід зображення, навіть якщо об'єкт уже зник з поля погляду.

силі взаємин, а разом із нею слабшає також й автономія самого духа. Але ідея демократичної держави імпліцитно припускає [наявність] автономних людей, у міркуваннях яких власний інтерес та інтерес загального прозоро стосуються один з одним. Достоту цей тип вільної людини, яка спроможна визначати себе, позаяк знає, що від її самовизначення залежить водночас і самовизначення [соціального] Цілого, цей тип в університетах занепадає, просто тому, що суспільство більше не вшановує його так, як вшановувало, можливо, за доби високого лібералізму. Але водночас суб'єкти, на які демократія все-таки звертає увагу відповідно до свого власного сенсу, як видається, дедалі менше відповідають тому, що вимагає ідея демократії. Через це існує можливість, що внутрішньо академічний процес демократизації входить у конфлікт із духом демократії, адже дух, продукований, або принаймні репродукований тим процесом, власне не є демократичним. Той, хто не дозволяє собі обманюватись фасадним поступом, мусить без ілюзій тримати на оці цю можливість. Втім, протиріччя, яке я тут зауважив, насилу змінити університетами, приміром, через реформу їхніх методів навчання та екзаменаційних планів, а воно указує назад — на суспільство загалом. Але останнє університет репрезентує як мікрокосм. У ньому, як у моделі, багато що можна пізнати, що легко перетікає в пізнання суспільної тотальності.

Дехто плекає спостереження, про яке я згадую і яке для мене не має жодного пріоритету, але перебуває серед найрізноманітніших аспектів і в найрізноманітніших місцях, яке часто скеровує [погляд] на аполітичність сучасних студентів. Але тим самим стає дотичним сам політикум. Відступ од політики, обмеження власним інтересам, чи то матеріальним, чи то навіть духовним визначенням, передбачає відступ од громадських справ, який полишає останні на самих себе, або на одну з груп людей, які професійно ними займаються, — на тих політиків, про які аполітична людина з університетською освітою (Akademiker) загалом говорить мало приязного. Демократія, однак, означає активну участь населення у громадських справах. Тільки за такої участі, не в якості скептичних глядачів того, що відбувається в позірній політичній сфері, народ сам був спроможний себе визначати. Якби було можна завжди уникати аполітичного ставлення верхівки до демократії; звісно, якби остання могла походити з нешкідливості й миролюбності, які найудаліше контрастують із періодом дофашизму, тоді відступ од політики сам заперечує демократичний принцип, також і тоді, коли дозволяють його споглядално застосовувати. Це — Ахілєсова п'ята демократизації німецьких університетів.

Але те, що я повідомляю, саме тому настільки серйозне, позаяк нині украй важко діставалося конкретно говорити студентам, які відвертаються від політики, до чого їм властиво належало б залучитися. Вони не спроможні запалитися порядком, який хоча й готує їм усі можливі шанси для життя й для приємного життя, але в якому вони, тим не менш, постійно почуваються функціями, об'єктами, одним словом, модним сьогодні в соціології, тими, хто відіграє роль, а не тими, від кого залежить їхнє власне життя та навіть життя нації. З іншого боку, надія на демократію, як цілковиту емансипацію суспільства, украй серйозно скомпроментовано тиранією східних держав, які часто говорять про повноліття народу⁶ і водночас зав'язали йому рот. Було б сентиментальним нарікати на нестачу активного демократичного духа; єдине, що даної миті є благочестивим, — це пізнання інтелектуалом умов, які призводять до цієї нестачі, і роздуми про те, що можна було б у них змінити.

Достоту тому відповідь на властиво найвирішальніше запитання — запитання про демократичний потенціал університетів, себто про те, чи будуть їхні випускники всерйоз налаштованими демократично мислити (*demokratisch gesonnen sein werden*) й готовими боронити демократію, — таке дражливе. З деякою відповідальністю можна було б сказати, що із суб'єктивного боку перспективи демократії в університеті не тільки

⁶Адорно тут використовує німецький фразеологізм «im Mund führen», що означає: «говорити про щось (часто)», «застосовувати слово (часто)». Ця Адорнова фраза «... welche die Mündigkeit des Volkes im Mund führen, während sie ihm den Mund verbinden» має вигляд гри слів; дослівно: «... які спрямували до рота [слово] повноліття народу, водночас зав'язавши рота йому».

сприятливіші, ніж в інші епохи німецької історії, але також і те, що вони поки ще стійко покращуються. Але доля політичних форм не розчиняється у свідомості тих, із кого формується суспільство, але переважно стає детермінованою об'єктивними тенденціями й силами, які сьогодні загрожують цілком утвердитись у керованому світі, над головами людей. Серед змінених економічних і політичних констеляцій навряд чи можна передрікати як саме ті, хто навчається сьогодні будуть ставитися до демократії. Напевно, завдяки демократії вони здобули смак до свободи та нерегульованого життя; але, напевно, схильність до пристосування не припиниться там, де авторитарні порядки, бодай якого роду вони були, безпосередньо вимагають пристосування. Чи протистоятимуть майбутні носії університетської освіти (Akademiker) пропаганді й тискові, не в останню чергу залежатиме від того, чи вдасться нам, університетам, породити в них щось кшталт того духа, який не заспокоюється поруч із пристосуванням. Виховання до демократії у вищих школах не може бути нічим іншим, як зміцненням критичної самосвідомості.

1959

Оригінальна публікація

Adorno, Th. (1986). Zur Demokratisierung der deutschen Universitäten. In *Gesammelte Schriften in zwanzig Bänden. Band 20. Vermischte Schriften I/II. Theorien und Theoretiker. Gesellschaft, Unterricht, Politik, Aesthetica, Miscellanea* (s. 332-338). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Відомості про перекладача

Віталій Брижнік, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна, bryzhnik@ukr.net

TRANSLATION

Theodor Adorno

On the Democratisation of German Universities

(translation from German, abstract and comments by Vitalii Bryzhnik)

Vitalii Bryzhnik^{1*} ¹National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine*bryzhnik@ukr.net

Abstract

The German social philosopher Theodor Adorno, the representative of the critical theory of society, wrote this work as a speech in 1959, ten years after his return from exile in West Germany. In his characteristic manner of neo-Marxist criticism of the educational system of West Germany, Adorno critically noted the dynamics of the process of democratisation of higher education and universities in this country. According to the neo-Marxist philosopher, the principled enemy of the ideology of bourgeois society, the democratisation of universities in that country faces serious obstacles on its way. Namely: the limited access to university education for young people from workers' families, which means insufficient social openness of universities. The predominance of material interest in the educational work of some teachers, which is obviously caused by the priority of material values of the industrial society. There is an absolute lack in the educational process of the personal participation of such teachers, whose educational activity is determined by the strength of their individual spirit. The prevailing apoliticalness of the then West German society as post-totalitarian, as a result — passive refusal of students and university graduates to participate in public affairs.

Having defined democracy as the active participation of the population in public affairs, Theodor Adorno also defined the task of an intellectual — an educated person who is involved in the educational process at a university. Such a task is an intellectual's knowledge of social conditions that lead to a shortage of an active spirit in the process of democratisation of universities, and reflection on the possibility of corresponding changes. The task of the universities of West Germany as a democratic country was called the educational activation of graduates of their individual spirit as a factor of activity, which is emancipated from the influence of the ideology of adaptation society. Higher education due to a means of upbringing should to strengthen its students' critical self-consciousness — an important condition for social democratisation.

Translator's details

Vitalii Bryzhnik, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Philosophy Department, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine, bryzhnik@ukr.net

Keywords:

democratisation, universities, education, graduate, individual spirit, intellectual, society, adjustment

Language:

Ukrainian

Citation:

Adorno, T. (2022). On the Democratisation of German Universities (V. Bryzhnik, Trans. from German). *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 13, 154-159. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-154-159> (in Ukrainian). (Original work published 1959)